

Janssen, G. H., *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Dissertatie Leiden 2005, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005, 304 blz., €29,50, ISBN 90 5356 787 9).

Willem Frederik werd in 1640 vrij onverwacht stadhouder van Friesland toen zijn broer Hendrik Casimir sneuvelde op het slagveld bij Hulst. De volgende vierentwintig jaar probeerde hij gestalte te geven aan zijn dubbelrol als graaf en stadhouder. Deze ontwikkeling wordt in dit boek door Geert H. Janssen onderzocht, waarbij hij vooral ingaat op de aard van patronage bij Willem Frederik en de achtergronden en mechanismen die daarbij een rol speelden. Het boek is een bewerkte versie van de dissertatie van Janssen die daar in februari 2005 op promoveerde aan de Universiteit Leiden.

De stadhouders mogen zich in toenemende historiografische aandacht verheugen, en de recente biografie van Willem Frederik van Luuc Kooijmans en de geredigeerde bundel van Simon Groenveld en anderen geven aan dat de Friese Nassaus inmiddels ook de belangstelling van historici hebben getrokken. Onderzoek naar elites en patronage in de vroegmoderne tijd heeft de afgelopen twee decennia een hoge vlucht genomen, maar Janssen wijst erop dat er voor de situatie in de Republiek nog een historiografische inhaalslag te maken valt. Dit heeft vooral te maken met het beeld van de cultuur van de Republiek als egalitair en burgerlijk, waarbij aristocratische netwerken van minder belang lijken. Gedetailleerd onderzoek naar patronage, waar moeilijk greep op te krijgen is voor de historicus, is alleen mogelijk wanneer voldoende relevant bronnenmateriaal aanwezig is. Voor deze studie is uitgebreid gebruik gemaakt van de dagboeken van Willem Frederik, waarin hij enkele malen per week verslag legde van zijn conversaties en gedachten.

De doelstelling van deze studie lijkt bescheiden; de auteur onderzoekt het 'relatiebeheer' van de stadhouder en wil een aantal patronagerollen 'identificeren'. Hierdoor is de studie niet altijd even spannend, en de vrij korte epiloog bevat dan ook weinig verrassingen. De lijvige inleiding, waarin de auteur zijn onderzoek trefzeker plaatst binnen de recente literatuur, is echter uitstekend. Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel wordt de vroege carrière van Willem Frederik geanalyseerd, de transformatieproblemen van het overnemen van de clientèle van zijn broer, en de opbouw van een machtsbasis in Friesland. Het tweede deel vormt daarvan een spiegelbeeld: de Friese patroon is op zijn beurt cliënt van Frederik Hendrik en later Willem II, die hij in zijn dagboeken 'De Baes' noemt. De twee rollen en sferen worden goed verbonden, hoewel Willem II relatief wel erg veel aandacht krijgt in dit deel. Het laatste deel gaat in op de laatste veertien jaren van Willem Frederiks leven. De dood van Willem II veranderde de positie van Willem Frederik ook. Hij wist zijn machtspositie door handig manoeuvreren te versterken en veilig te stellen voor zijn zoon Hendrik, waardoor de transformatie in 1664 soepeler zou verlopen dan in 1640.

Een clientèle is voor Janssen niet statisch, en het onderhouden daarvan vereist de persoonlijke respons van de patroon tijdens veranderende

omstandigheden. Ook ziet hij patronage niet als een op zichzelf staand gegeven, maar eerder als een kenmerk van een grote diversiteit aan sociale contacten. Wat waren de overwegingen van cliënten en patronen om een zakelijke relatie aan te gaan, en welke mechanismen speelden hierbij een rol? Hoe belangrijk waren religieuze en ideologische factoren? Hoe transformeerden clientèles in perioden van grote veranderingen (het einde van de Tachtigjarige Oorlog, het begin van het eerste stadhouderloos tijdperk)?

Om dit soort vragen te beantwoorden maakt Janssen een onderscheid tussen de diverse patronagerollen en -sferen. Willem Frederik zat, evenals zijn veel machtigere neven in Den Haag, in een unieke dubbelrol die slechts mogelijk was door de bijzondere constitutie van de Republiek. Enerzijds was hij graaf van Nassau, en had hij als zodanig de verantwoordelijkheid over verschillende landgoederen buiten Friesland, en een hof in Leeuwarden. Op deze wijze stond hij aan het hoofd van een private patronagepiramide. Als stadhouder van Friesland had hij tevens een publieke clientèle dankzij het feit dat hij diverse ambten kon vergeven en invloed had op stedelijke en militaire benoemingen. Het verschil tussen deze verschillende patronagesferen wordt voortdurend benadrukt door Janssen, omdat niet alleen de methoden van relatiebeheer van de patroon, maar tevens de aard ervan sterk konden verschillen. Zo was het van belang dat zijn patronage zich publiekelijk limiteerde tot leden of liefhebbers van de gereformeerde kerk, een eis die veel minder belangrijk was in zijn private clientèle. Janssen spreekt in dit verband van het verschillende 'religieuze, geografische en sociale profiel van Willem Frederiks onderscheiden clientèles.' (102)

Interessant zijn Janssens observaties over ideologische aspecten van patronage. In het kielzog van het werk van D. J. Roorda zijn Nederlandse historici geneigd de nadruk te leggen op de materialistische aspecten van factievorming, maar J. I. Israel en J. L. Price hebben er op gewezen dat politieke ideologie een belangrijkere rol speelde dan vaak gedacht is. Janssen bespreekt de denkbeelden van Israel en Price maar nuanceert die wel. Eveneens besteedt hij aandacht aan de religieuze ontwikkeling van Willem Frederik, zoals die uit zijn dagboeken blijkt. Dit is temeer van belang omdat het niet geheel duidelijk is in hoeverre Willem Frederik met zijn verslaglegging verantwoording wilde afleggen aan zijn Schepper. Hoe moet de historicus dan precies de informatie over patronage hieruit interpreteren?

De verschillende delen van het boek grijpen goed in elkaar. De auteur bestudeert de diverse clientèles van de stadhouder in opeenvolgende perioden, waardoor het boek soms wel een repetitief karakter heeft gekregen. Zo wordt ons maar liefst drie keer meegedeeld dat Constantijn Huygens van Willem Frederik in 1640 een aantal planten als geschenk kreeg. Ook wordt in het boek soms teveel nadruk gelegd op het belang van patronage, wat soms vooral een doel lijkt meer dan een middel, bijvoorbeeld wanneer de auteur de Aanslag (1650) van Willem II probeert te verklaren vanuit de frustraties van de stadhouder bij het opbouwen van een clientèle. (152) Maar deze kritische noten wegen niet op tegen de waardering voor het onderzoek. Het boek is met vaste hand geschreven, en het geheel vormt een helder en goedgeorganiseerd betoog. De argumentatie is overtuigend en genuanceerd, en de

auteur verbindt kennis van zaken met een analytische scherpte. Hierdoor is dit een interessante studie geworden die zeker stimulerend zal werken op onderzoek op het gebied van patronage in de Republiek.

David Onnekink

Los, W., *Opvoeding tot mens en burger. Pedagogiek als cultuurkritiek in Nederland in de 18e eeuw* (Dissertatie Utrecht 2005, Hilversum: Verloren, 2005, 366 blz., €35,-, ISBN 90 6550 887 2 (verbeterd)).

De Patriotten en hun creatie, de natiestaat, kunnen zich de laatste jaren verheugen in een ruime belangstelling. Kloek en Mijnhardt brachten in hun *Blauwdrukken voor een samenleving*¹ veel nieuwe inzichten samen. Zij gaven daarin ook enige aandacht aan de prijsvragen over opvoeding en onderwijs die genootschappen vanaf 1760 uitschreven. In de talloze inzendingen komt de geest van hervorming en Verlichting scherp naar voren. Deze pedagogische beroering vormt het thema van het proefschrift van Willeke Los. Zij beziet de voorstellen tot vernieuwing van de opvoeding nu eens niet als de opmaat naar de ingrijpende onderwijsvernieuwing uit de Bataafse periode, die het nationale volksonderwijs bracht. Evenmin figureren de prijsverhandelingen als aanleiding tot de oprichting van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (1784), die de volksoepvoeding concreet ter hand nam. Los beziet de bekroonde verhandelingen op hun eigen merites. Wat werd hier bepleit en waarom? En vooral: waarop richtten de auteurs hun kritische pijlen? Zij blikt daarbij terug in de tijd, zoekend naar aanknopingspunten in de Nederlandse traditie en in de vroeg achttiende-eeuwse verlichtingsgeschriften, waarin de opvoeding reeds als centraal aandachtspunt valt te ontdekken. Zij ziet de vernieuwingsvoorstellen als cultuurkritiek en niet als kritiek op de maatschappij. Hiermee zet zij zich af tegen Lenders' baanbrekende studie van de Bataafse onderwijsvernieuwing, *De burger en de volksschool*², die mank zou gaan aan een statische opvatting van de context waaruit al die plannen tot vernieuwing zijn ontstaan. Wat levert deze benadering op?

Een ruime eerste helft van dit boek is gewijd aan de oudere pedagogische idealen uit de Republiek en aan de achttiende-eeuwse inspiratiebronnen. Een uitgebreide proloog bespreekt de pedagogische denkbeelden van Jacob Cats (uit 1625 en 1632) en John Locke (*Some thoughts concerning education*, 1693) en de achttiende-eeuwse reacties op heruitgaven c.q. vertalingen van hun werk. In Cats waardeerde men de kritiek op vertoon van weelde en uiterlijke pracht, het pleidooi voor respect voor de speelse kindernatuur en het belang van een opvoeding tot vroomheid en deugd. Lockes opvattingen eigende men zich toe door te erkennen dat ze weliswaar voor de adel waren geschreven maar toch nuttig konden zijn voor de opvoeding van alle kinderen. Hollanders onderschreven Lockes idee van een nauwe band tussen lichamelijke en morele vorming, evenals het belang van harding. Opvoeden kon niet zonder nauwkeurige observatie van de natuur van het individuele kind. De metafoer van het kind als *tabula rasa*, door beide auteurs gebruikt, diende dan ook niet in absolute zin te worden verstaan maar als indicatie voor de schier onbegrensde

¹ J. Kloek, W. Mijnhardt, 1800. *Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001).

² J. Lenders, *De burger en de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van een onderwijshervorming, Nederland 1780-1850* (Nijmegen, 1988).